

ZUZANA HLUBINKOVÁ

O NĚKTERÝCH POSTFIXECH V ČESKÝCH NÁŘEČÍCH

V našem příspěvku zpracováváme malou skupinu postfixů, které jsme získali excerpcí několika položek Dotazníku pro výzkum českých nářečí. Nářeční výzkum byl na základě tohoto dotazníku proveden pro Český jazykový atlas v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století v síti 420 obcí tradičního osídlení. Města nebyla do tohoto výzkumu zahrnuta. Vzhledem k náročnosti terénního výzkumu nebyly všechny postfixy vyzkoumány v celém rozsahu. Dialektologický materiál pochází především ze spontánních promluv.

Postfix je název pro takový sufix, který se připojuje až na sám konec slova, u zájmen za koncovku, kde zůstává beze změny i při flexi. Některé postfixy význam daných výrazů nemění, pouze potvrzují jejich slovnědruhovou platnost. Jiným se přisuzuje funkce zdůrazňovací, citová nebo intenzifikační. Postfixy jsou typické pro dialekty jako mluvené útvary národního jazyka a vyznačují se velkou bohatostí forem.

Zaměřili jsme se na některé postfixy, které nářeční výzkum zachytil u vybraných adverbií místa (*zde, tam, sem, kudy, domů*) a času (*dnes, nyní* – všechna tato příslovce jsou zahrnuta do připravovaného pátého dílu ČJA). Vzhledem k velké variabilitě postfixů u některých adverbií se zde zabývám jen těmi nejužívanějšími a územně diferencovanými.

U výše uvedených příslovcí místa jsme zaznamenali formanty *-hle* (s variantami *-le, -dle a -kle*), *-t, -t', -k, -ka, -ky, -kaj, -aj, -m a -ma* (např. *semdle, zdet, tuť, tadyk, domka, semky, henkaj, hevaj, kadym, kadyma*). Příslivce času *dnes* a *nyní* se pojí pouze s několika k-ovými postfixy, a to s *-ka, -ky a -kaj* (např. *včilka, tedky, dneskaj*). Specifické prostředky u adverbií času představují varianty *-kej a -ějl-ej* a formant *-ko* (*tedkej, včilej, tedko*).

Výše uvedená příslovce se spojují s celou řadou dalších postfixů, popř. s jejich kombinacemi. Jde většinou o formanty, které jsou ojedinělé, např. ve formacích *dneskom, tedkonc, tedké, včilke, zdetle, včile(k), tame, tamo, tamy, tamhlenc, támlečky, tajihlec, tajidlen(c), tajihlečky, tajihlenky, heno, henyk, henkék, heva, hevok, hevek(a), heveky, hevajky, hevekaj, semlek, semhlen, tudejky, tukaj,*

tutaj, tutkino. Některé typy postfixů se váží pouze na určité základy. Příkladem může být adverbium *nyńi*: *nyčkyn, ničkodle, nyčkot, ničkum, nejčkon(t), neničkyn, ičkrdle a enčko*.

Jediným postfixem, který se shoduje se spisovným jazykem, je *-hle*.

K nejužívanějším formantům vyskytujícím se u adverbií místa patří *-hle* (to z imperativu *hled*). V našem případě se pojí s příslovci *tam, sem, tady* a *tu, zde*. Varianta *-dle* má převahu u výrazů *sem, tu, tady* a *hin, tam*, obměna *-le* zase dominuje u adverbia *tam* a *sem*. Sporadická varianta *-kle* (obměna k *-dle*) se spojuje pouze s příslovcem *tady*. Postfix *-ka* se pojí s adverbiem *dom, domů, hev, zde* a *sem*. Formant *-ky* je typický pro příslovce *sem*. Postfix *-kaj* (ojedinele též v hláskové variantě *-káj*) se objevuje u výrazů *tu, hen, tam, sem* a *hev*. Forma *toťkaj, zde* vznikla spojením postfixů *-t* a *-kaj* (zachována skupina *-aj*). Pro *hev* je příznačný formant *-aj*. Postfix *-ma* se spojuje s *kudy, kady*. Formant *-t* (je z *-ti*, původně dativ sdílnosti od *ty*) byl zapsán u výrazů *to-* a *tu* obě *,zde*. Ojedinelé jsou postfixy *-t* (zaznamenaný pouze u adverbia *zde*), *-k* (zapsaný jen u adverbia *tady*) a *-m* (pojící se s výrazem *kady, kudy*).

Postfix *-ka* se spojuje s příslovci času *dnes, teď* a *včil, nyní*. Formant *-ky* je příznačný pro výrazy *dnes, teď* a základ *níč-* *,nyní*. S adverbiem *teď* a základem *níč-* se pojí i postfix *-ko*. Postfix *-kaj* se vyskytuje u příslovcí *včil* a *dnes*. Méně častá je varianta *-kej*, pojící se s adverbiem *dnes* a *teď*. Obměna *-ěj (-ej)* byla zachycena pouze u výrazu *včil*.

Všechny tyto popsané formanty jsou fakultativní, tj. příslovce se užívají i bez nich. Naopak téměř obligatorní jsou v určitých areálech následující postfixy, adverbiální forma bez nich je vzácná. K nim patří postfix *-ma* v případech jako *kadyma, kudyma* (středomoravské dialekty). Totéž platí o formantu *-t* v dokladech *toť, tuť* (většina Moravy).

Řada formantů, jak bylo uvedeno výše, se připojuje i k několika různým adverbiím, v tom případě na mapě vymezujeme jejich maximální zeměpisný rozsah. Věnujeme jim dvě mapy.

Mapa č. 1 postfixy u vybraných adverbií místa: Postfix *-hle* se vyskytuje především v severní polovině Čech (ojedinele i jinde v Čechách). Jeho varianty *-le* a *-dle* jsou typické pro celé Čechy a pro část Moravy až po řeku Svitavu. Další obměna *-kle* byla zachycena na Náchodsku. Na většině území Moravy byly roztroušeně zaznamenaný postfixy *-t* a *-k*. Doudlebsko, Českobudějovicko a jižní Strakonicko se vyznačují postfixem *-t*. Formanty *-ma* a *-ka* vytvářejí velký areál ve středomoravských dialektech, tamtéž byl ojedinele zachycen postfix *-m*. Široké Opavsko se vyděluje formantem *-aj*. Na jižní polovině východomoravských nářečí a na Těšínsku byl zachycen postfix *-kaj*. Ojedinelé *-ky* bylo zapsáno pouze na Slavonicku a jižním Opavsku.

Mapa č. 2 postfixy u vybraných adverbií času: Největší územní rozsah má postfix *-ka*. Vyskytuje se v celých Čechách, na Moravě s výjimkou východomoravských dialektů a na větší části Slezska. Pro většinu jihozápadočeských nářečí, jihozápadní Moravu, Náchodsko a Vysokomýtsko je příznačný formant *-ky*. Postfix *-ko* byl zapsán roztroušeně v Čechách. Slezsko kromě přechodových nářečí česko-

polských a východomoravských nářečí bez západních okrajů charakterizuje formant *-kaj*. Na okraji severočeských dialektů a na Novoměstsku vytváří malý areál varianta *-kej*. Na Valašsku a Opavsku se užívá formant *-éj/-ej*.

LITERATURA

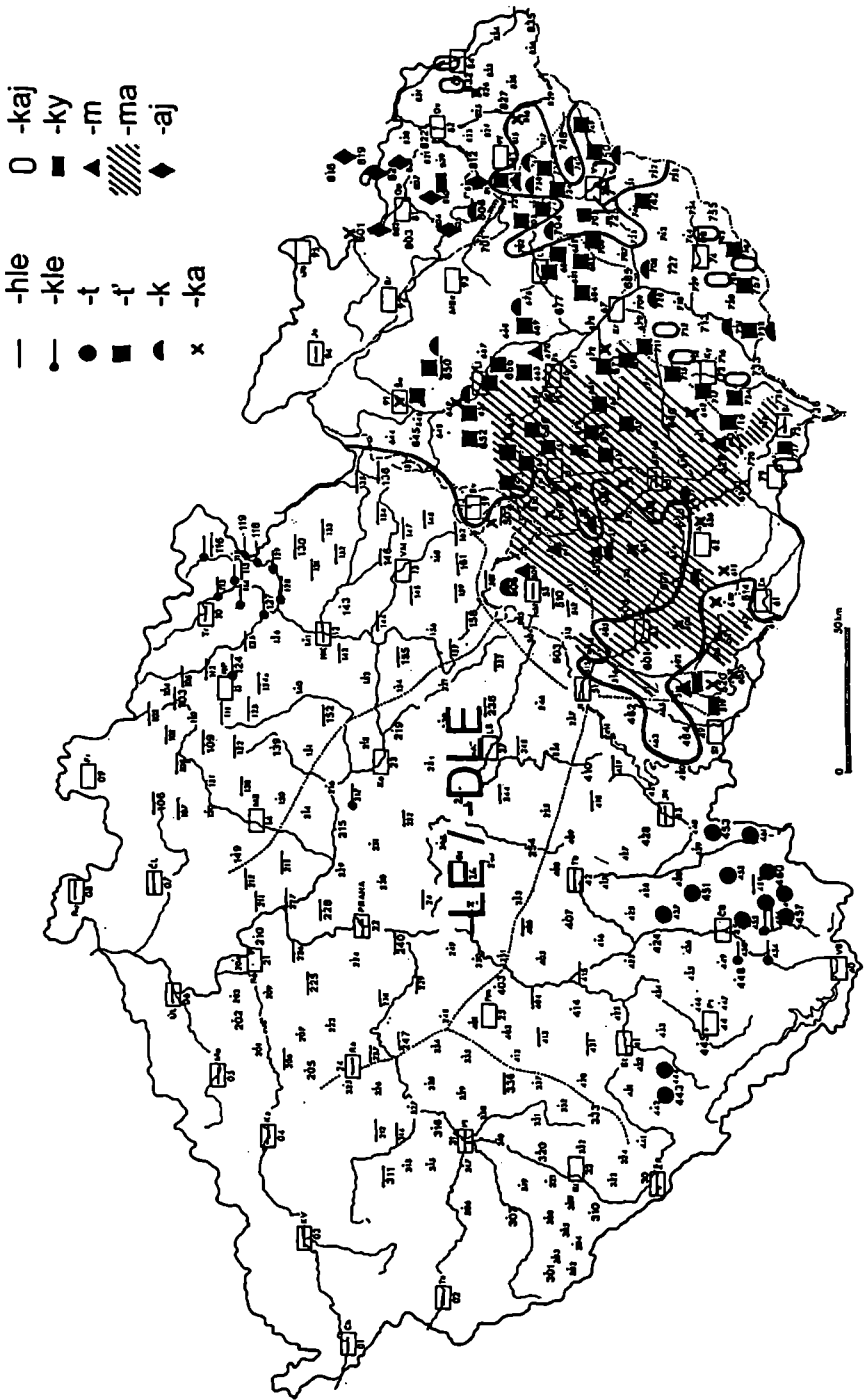
- Český jazykový atlas 5 (ČJA), v tisku.
 Čeština všední i nevšední. Praha: Academia, 1972.
 Dotazník pro výzkum českých nářečí (Český jazykový atlas). Praha: ÚJČ ČSAV, 1964-1965.
 Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství LN, 2002.
 Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia, 1971.
 Etymologický slovník slovanských jazyků 1, 2. Praha: Academia, 1973, 1980.
 Mluvnice spisovné češtiny I, Praha: Academia, 1986.
 Příruční mluvnice češtiny. Brno: Nakladatelství LN, 1995.
 Rusínová, Z.: Tvoření staročeských adverbíí. Brno: UJEP, 1984.
 Slovník spisovného jazyka českého II. Praha: Academia, 1989.

ON SOME POSTFIXES IN CZECH DIALECTS

In her article, the author deals with 13 postfixes entering into connection with selected adverbs of place (*zde, tam, sem, kudy, domů*) and time (*dnes, nyní*). These formants are typical for spoken sub-systems of the national language and are characterized by richness of forms. In adverbs of place, the following postfixes have been recorded: *-hle* (with variants *-le, -dle* and *-kle*), *-t, t', -k, -ka, -ky, -kaj, -aj, -m* and *-ma* (e.g. *semdle, zdet, tuť, tadyk, domka, semky, henkaj, hevaj, kadym, kadyma*). The adverbs of time connect only with a few postfixes, namely *-ka, -ky* and *-jak* (e.g. *včílka, teďky, dnes-kaj*). Specific means in adverbs of time are represented by variants *-kej* and *-éj/-ej* and by the formant *-ko* (*teďkej, včílkej, teďko*). These formants do not change the meaning of respective expressions, they only confirm their word-class validity. The article shows that some postfixes connect with more adverbs so that the attached maps reflect the maximal geographic extent of these postfixes (see the map No. 1 – Postfixes in selected adverbs of place, and the map No. 2 – Postfixes in selected adverbs of time).

Zuzana Hlubinková
 Ústav pro jazyk český AV ČR
 Veveří 97
 602 00 Brno
 hlubinkova@iach.cz

1 postfixy u vybraných adverbij místa

2 postfixy u vybraných adverbii času

- ka
-kej
-ěj (-ej)
-ky
-ko
- ○ ◆ ▨ ▩

